

BYUDJET JARAYONIDA BYUDJET TIZIMI MABLAG‘LARIDAN FOYDALANISH NATIJADORLIGI

Mamajonova Shaxnoza Maxmudovna

Namangan shaxar 2-son politexnikumi direktori

Annotatsiya: ushbu maqolada budget tizimi, davlat iqtisodiyotida uning roli, byudjet jarayonida byudjet tizimi mablag‘laridan foydalanish natijadorligi, uning huquqiy asoslari va natijalari xususidagi fikrlar o‘rin olgan.

Kalit so‘zlar: budget tizimi, moliya, mablag‘alar, byudjet tasnifi tizimi, budget kodeksi, mablag‘larni yo‘naltirish tizimlari.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы, касающиеся бюджетной системы, ее роли в экономике государства, эффективности использования средств бюджетной системы в бюджетном процессе, ее правовых основ и результатов.

Ключевые слова: бюджетная система, финансы, фонды, система бюджетной классификации, Бюджетный кодекс, системы направления средств.

Annotation: this article contains opinions on the budgetary system, its role in the state economy, the consequentiality of the use of funds of the budget system in the budgetary process, its legal framework and results.

Keywords: budget system, Finance, funds, budget classification system, budget code, funds referral systems.

KIRISH

Budjet tizimi — mamlakat hududida amal qiluvchi barcha byudjetlar majmui. Budjet tizimi turli darajadagi byudjetlar va byudjet mablag‘lari oluvchilar yig‘indisini, byudjetlarni tashkil etishni va tuzish prinsiplarini, byudjet jarayonida ular o‘rtasida, shuningdek byudjetlar hamda byudjet mablag‘lari oluvchilar o‘rtasida vujudga keladigan o‘zaro munosabatlarni o‘zida ifodalaydi. Moliya yiliga mo‘ljallangan barcha darajadagi byudjetlarni shakllantirish, ko‘rib chiqish, qabul qilish va ularning ijrosi

hisobini yuritish O‘zbekiston Respublikasining milliy valyutasi — so‘mda amalga oshiriladi („Byudjet tizimi to‘g‘risida“ gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 4-moddasi). Budjet tizimining asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

byudjet tasnifi tizimi, hisob — byudjet xujjatlari va byudjet jarayoni tuzilishining yagonaligi;

byudjet tuzilishining O‘zbekiston Respublikasi ma‘muriy — hududiy tuzilishiga muvofiqligi;

turli darajadagi byudjetlarning o‘zaro bog‘liqligi;

Davlat byudjeti balansliligi; davlat daromadlarini aniq manbalar bo‘yicha va xarajatlarini yo‘nalishlari (moddalari) bo‘yicha rejalashtirish;

Davlat byudjeti xarajatlarini byudjetdan ajratiladigan tasdiqlangan mablag‘lar doirasida va xarajatlar smetalarida ko‘rsatilgan maqsadlarda amalga oshirish;

barcha darajadagi byudjetlarning mustaqilligi („Byudjet tizimi to‘g‘risida“ gi O‘zR Qonunining 5-m.si)[1].

Davlatimiz Rahbari tomonidan 2024-yilning 16-yanvarida makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash bo‘yicha o‘tkazilgan kengaytirilgan yig‘ilishda belgilangan topshiriqlar ijrosi hamda “Transport vazirligi tizimida davlat byudjet tizimi byudjetlarining mablag‘larini maqsadli va samarali ishlatilishi ustidan monitoring va nazorat tizimini o‘rnatish to‘g‘risida”gi qo‘shma qarori ijrosi yuzasidan bugun vazirlikda kengaytirilgan yig‘ilish bo‘lib o‘tdi.

Yig‘ilish vazir o‘rinbosari Ilhomjon Abdugafarov boshchiligida hamda O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi va Bosh prokuraturaning mas‘ul xodimlari ishtirokida o‘tkazildi.

Tadbirda vazirlik tomonidan joriy yil 7 oyi davomida amalga oshirilgan ishlar, byudjet mablag‘laridan maqsadli va samarali ishlatilishi ustidan monitoring va nazorat qilish, xato va kamchiliklarni oldini olish hamda bartaraf etish masalalari ko‘rib chiqildi. Shu bilan birga yig‘ilishda Hisob palatasi xodimi Soxib Kenjayev so‘zga chiqib, hisobot davrida amalga oshirilgan ishlar, shu jumladan risk-tahlillar bo‘yicha

o'rganishlar o'tkazilishi, xato va kamchiliklar oldi olinishi hamda bartaraf etilishi, Hisob palatasi tomonidan yuborilgan ko'rsatmalar ijrosi, me'yoriy huquqiy hujjatlarni qayta ko'rib chiqilishi bo'yicha ishlarni tanqidiy muhokama qilib, takomillashtirish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish lozimligini ta'kidlab o'tdi. Shuningdek, yig'ilishda Hisob palatasi xodimi Nuriddin Imonqulov tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyuldagi "Byudjet mablag'laridan foydalanish ustidan moliyaviy nazoratni kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-100-sonli Farmonining mazmun mohiyati yuzasidan vazirlik hamda uning tizim tashkilotlari rahbarlariga tushuntirishlar berildi.[2]

ASOSIY QISM

Byudjet tizimi mamlakatdagi turli darajadagi byudjetlarni o'zida ifoda etadi. Shuningdek, byudjet tizimi byudjetning o'zaro bog'liqlikda bo'lgan bo'g'inlarining o'zaro yig'indisidan iboratdir. Mamlakatning byudjet tizimi jamiyatning siyosiy tuzilishiga, davlatning iqtisodiy tizimiga va uning ma'muriy-hududiy bo'linishiga bevosita bog'liq hisoblanadi.

2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida"gi Qonun loyihasi va Budjetnoma ishlab chiqildi.

Qonun loyihasi O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksining 29-moddasiga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lib, unda:

2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasi konsolidatsiyalashgan budjetining, shu jumladan, Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari, O'zbekiston Respublikasining Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi daromadlari va xarajatlari prognozi hamda 2025–2026-yillar uchun mo'ljallari, ularni tayyorlashda asos bo'lib xizmat qilgan asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning prognozlari;

Birinchi darajali budjet mablag'larini taqsimlovchilar uchun O'zbekiston Respublikasi respublika budjetidan (bundan buyon matnda respublika budjeti deb yuritiladi) 2024-yilda ajratilayotgan mablag'larning cheklangan miqdorlari;

Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar hamda Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromadlari va xarajatlari prognozlari;

respublika budjetidan mahalliy budjetlarga ajratilayotgan tartibga soluvchi transfertlar;

O‘zbekiston Respublikasi nomidan va kafolati ostida olinadigan davlat qarzining cheklangan hajmlari belgilangan.

“2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi Qonun loyihasi 17 ta modda va 11 ta ilovadan iborat.

2024-yil uchun Davlat budjeti loyihasi va 2025–2026-yillar uchun budjet mo‘ljallari asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar prognozi asosida ishlab chiqilgan.

Xususan, 2024-yilda yalpi ichki mahsulotning 5,6-5,8 foiz o‘shishi prognoz qilingan. Yalpi ichki mahsulotning ko‘zlangan o‘shish sur‘atlari sanoatda ishlab chiqarish 6 foiz, xizmatlar sohasi 6,1 foiz, qishloq xo‘jaligi 4 foizga o‘shishi hisobiga ta‘minlanishi prognoz qilinmoqda.

Mazkur rivojlanish ko‘rsatkichlariga har bir sohada boshlangan tarkibiy islohotlarni sifatli davom ettirish orqali erishish maqsad qilingan.

Davlat budjetining o‘rta muddatga mo‘ljallangan prognoz parametrlari va 2024-yil uchun budjet loyihasi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida belgilangan maqsadlarga uyg‘unlikda, ya‘ni ularni bajarish vazifasidan kelib chiqqan holda tayyorlangan.

O‘rta muddatda soliq-budjet siyosatining asosiy yo‘nalishlari:

konsolidatsiyalashgan budjet taqchilligini 2024-yilda yalpi ichki mahsulotga nisbatan 4 foizga, 2025–2026-yillarda esa 3 foizdan oshirmaslik;

budjet taqchilligi qisqartirilishi iqtisodiyotda yalpi talabning o‘shishini tartibga solish, o‘z navbatida, tashqi savdo balansi manfiy taqchilligi va inflatsion bosimni kamaytirishga xizmat qiladi;

o‘rta muddatda asosiy soliq stavkalarini o‘zgartirmasdan saqlab qolish;

budjet daromadlari bazasini kengaytirish, berilgan soliq, bojxona imtiyozlarini samarasi va bergan natijasiga qarab, qayta ko‘rib chiqish va bosqichma-bosqich bekor

qilish; soliq va budget siyosatini bosqichma-bosqich Jahon savdo tashkilotining talablariga uyg'unlashtirish; davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbatan 60 foizlik makroiqtisodiy xavfsiz darajadan oshib ketmasligi uchun barcha choralarni ko'rish, bunda o'rta muddatda YIMga nisbatan 50 foizdan oshirmaslik;

yillik budgetni shakllantirishda "Natijaga yo'naltirilgan budget" tizimini bosqichma-bosqich to'laqonli joriy etish; inson kapitali rivojlanishiga doir xarajatlar ustuvorligini ta'minlash va ijtimoiy himoyaning manzilliligini kuchaytirish; ish haqi va pensiya miqdorlarini inflatsiyadan kam bo'lmagan miqdorda oshirib borish; budget ochiqqligini ta'minlash hamda budgetni shakllantirishda fuqarolar ishtirokini yanada oshirish; Davlat sektorida ichki nazorat va ichki auditni takomillashtirish hamda kuchaytirish; Davlat budjeti loyihasini tayyorlash hamda ko'rib chiqishda Milliy barqaror rivojlanish maqsadlarini aks ettirish;

"Yashil budgetlashtirish" tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish;

Davlat investisiyalarini boshqarishni baholash mezonlariga (PIMA) muvofiqligini ta'minlash; atrof-muhit va tabiat muhofazasi, iqlim o'zgarishiga moslashish tadbirlarining, suv sarfini kamaytirish va iqtisod qilib ishlatilishini rag'batlantiruvchi tadbirlar ustuvorligini ta'minlash;

barcha sohalarda budget xarajatlarini maqbullashtirish, iqtisod qilinadigan mablag'larni yuqori samara beradigan ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlarga yo'naltirish.

Ushbu maqsad va yo'nalishlardan kelib chiqib, 2024-yil uchun Davlat budjeti daromadlari (budgetlararo transfertlarni inobatga olmagan holda) 270,3 trln so'm, xarajatlari esa (budgetlararo transfertlarni inobatga olmagan holda) 279,6 trln so'm miqdorida (Qonun loyihasining 1-ilovasi) belgilanmoqda.

Davlat maqsadli jamg'armalari daromadlari (budgetlararo transfertlarni inobatga olmagan holda) 55,4 trln so'm, xarajatlari esa 86,8 trln so'm miqdorida rejalashtirilmoqda. Bunda, Davlat maqsadli jamg'armalariga respublika budjetidan 33,1 trln so'm transfertlar ajratish belgilangan (Qonun loyihasining 3-ilovasi).

Xususan, budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari 46,8 trln so'm, xarajatlari 63,1 trln so'mni tashkil etgan holda Davlat budjetidan 16 trln so'm miqdorida transfert ajratilishi rejalashtirilmoqda (Qonun loyihasining 3-ilovasi 3-pozitsiyasi).

Davlat moliyasini boshqarishning halqaro standartlariga muvofiq budjet qamrovini oshirish hamda to'liqligini ta'minlash maqsadida 2021-yildan boshlab, tashqi qarz hisobidan davlat dasturlariga rejalashtirilayotgan xarajatlar konsolidatsiyalashgan budjet tarkibiga kiritildi. 2024-yilda ushbu xarajatlar 11,8 trln so'm miqdorida bo'lishi prognoz qilinmoqda (Qonun loyihasining 1-ilovasi).

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda 2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan budjeti taqchilligining (Davlat budjeti, Davlat maqsadli jamg'armalari, Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, tashqi qarz hisobidan davlat dasturlariga amalga oshirish bilan bog'liq xarajatlar bilan birga) yuqori chegarasi 52,5 trln so'm yoki yalpi ichki mahsulotga nisbatan 4 foiz miqdorida belgilanmoqda.

Bunda, Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari 40,8 trln so'm yoki prognoz qilinayotgan yalpi ichki mahsulotga nisbatan 3,1 foiz miqdorida taqchillik bilan rejalashtirilgan (Qonun loyihasining 1-ilovasi).

Davlat budjeti va maqsadli jamg'armalarining taqchilligi davlat ichki va tashqi qarzlarini jalb qilish, davlat aktivlarini xususiylashtirishdan tushadigan mablag'lar hamda boshqa manbalar hisobidan qoplanadi.

2024-yilda konsolidatsiyalashgan budjet taqchilligining ushbu miqdorda belgilanishi jahon iqtisodiyotidagi noaniqliklar va geosiyosiy vaziyatning mamlakatimiz iqtisodiyotiga ta'sirini yumshatish, ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish, aholining to'lov qobiliyati tushib ketishining oldini olish tadbirlariga qo'shimcha mablag'lar ajratilishi hamda davlat tomonidan tadbirkorlikni yanada qo'llab-quvvatlash choralari ko'rilishi bilan izohlanadi.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida mamlakat iqtisodiyoti va moliya tizimining samarali amal qilishining zaruriy sharti bo'lib moliyaviy nazorat xizmat qiladi. Moliyaviy nazorat ijtimoiy va xususiy takror ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz

rivojlanishi, ilmiy texnik taraqqiyotni tezlashuvi, iqtisodiyotning barcha sohalarida sifat ko'rsatkichlarini yaxshilanishini ta'minlashga yo'naltirilgandir. Davlat byudjeti hisobiga mablag' bilan ta'minlanadigan tarmoqlarda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, byudjet mablag'laridan samarali foydalanish nazoratini takomillashtirish bugungi kunda dolzarb masalalardan bir hisoblanadi. Byudjet mablag'laridan oqilona foydalanishga esa samarali nazorat tizimini shakllantirmasdan turib erishib bo'lmaydi. Ma'lumki, byudjet jarayonining asosiy bosqichlaridan biri davlatning moliyaviy nazorati hisoblanadi. Moliyaviy nazorat mamlakatimizda amalga oshirilayotgan nazorat faoliyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Moliya, byudjet, soliq intizomiga yetarli darajada rioya qilinmayotganligi va byudjet mablag'larini maqsadsiz ishlatilishida ko'p sonli holatlarning mavjudligi barcha mamlakatlarda davlatning moliyaviy nazoratini kuchaytirishning zarurligini ko'rsatmoqda. Byudjet mablag'larini sarflashda yo'l qo'yilayotgan xato va kamchiliklarni kelib chiqish sababi moliya hamda nazorat taftish idoralari xodimlarining ular oldiga qo'yilgan asosiy vazifa-byudjet intizomiga rioya etishni ta'minlashga mas'uliyat bilan yondashishni talab qiladi.

XULOSA

Davlat moliya tizimi va budjetning iqtisodiy mohiyati qadim zamonlardan iqtisodiyotchilar tomonidan o'rganila boshlangan. Masalan, G'arb olimlari tomonidan. Klassik iqtisodiy nazariya asoschilari U.Petti, A.Smit D.Rikardo tomonidan davlat budjeti daromadlari shakllanishida soliq tizimining o'rni va vazifalari yoritilgan. Ular davlatni iqtisodiyotga minimal ishtiroki tarafdorlari bo'lib, davlatning asosiy vazifalari mudofaa va ijtimoiy masalalar debbelgilaganlar. Bozor munosabatlari esa, ularning fikricha, talab va taklif qonuniga asosan iqtisodiy rivojlanish muvofiqlashadi. Yalpi talab darajasini pasayishida davlat aralashish masalalari birinchi marta A. Marshallni ilmiy ishlarida tahlil qilingan. Iqtisodiyotga davlat aralashuvi, jumladan budjet tomonidan uni barqarorlashtirish masalalari J.M.Keynsni ilmiy izlanishlarida atroflicha yoritilgan [3]. Sharq olimlari Ibn Haldun, Al - Farobiy asarlarida davlat xarajatlari va uning mohiyati ko'rsatilgan. Budjet daromadlariga professorlar T.S Malikov va N.X

Haydarovlar quydagicha o‘z fikrlarini bildirganlar: “Pul mablag‘lari fondlarini shakllantirish jarayonida vujudga keluvchi iqtisodiy (moliyaviy) munosabatlarni ifoda etadigan, hokimiyat organlarning turli darajalari ixtiyoriga kelib tushadigan, davlatning funksiyalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan davlat markazlashtirilgan moliyaviy resurslarining bir qismi budjet daromadlari deyiladi” [4].

Bugungi kunda mamlakatimizda barcha sohalarda ulkan isloxotlar amalga oshirilmoqda. Yurtboshimiz tomonidan budjet mablag‘laridan samarali va maqsadli foydalanilishini taminlash uchun keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirmoqdalar. Hozirgi kunda O‘zbekistonda Davlat budjeti mablag‘larini kassa ijrosini amalga oshirish, budjet tashkiloti shartnomalari va naqd pullarni boshqarish kabi faoliyat turlari aynan g‘aznachilik tomonidan bajarilib kelinayotganini inobatga olsak, O‘zbekiston Respublikasida g‘aznachilik faoliyatini yanada takomillashtirish jarayonida nazoratning ustunliklari va xalqaro tajribalarining ijobiy jixatlaridan samarali foydalanishga e’tibor qaratish, g‘aznachilik operatsiyalarini nazorat qilishni takomillashtirish, taxlil va monitoring qilish tartibini yanada takomillashtirishning istiqbolli yunalishlarini izlab topish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Davlat budjetidan ajratiladigan mablag‘lar ijtimoiy yo‘nalish bilan bir qatorda, kelajak iqtisodiyoti uchun moliyalashtirishning asosiy manbai bo‘lib, iqtisodiyotning uni yangi bosqichga qayta qurishda istiqbolli sohalarni rivojlantirishni moliyalashtirishda muhim o‘rin tutadi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Yuridik ensiklopediyasi
2. <https://www.mintrans.uz/news/davlat-byudjeti-mablag-lardan-maqsadli-va-samarali-foydalanish-mas-uliyati>
3. Gaibnazarova Z.T., Isamuxametov Sh.A. darslik “Iqtisodiyot nazariyasi” Toshkent-2020 y. 14 b.
4. Malikov T.S. “Byudjet-soliq siyosati” T.: “Iqtisod-moliya” 2019 y.
5. 2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi Qonun loyihasi va Budjetnoma.

6. I.D.Petrenko, B.Sh.Safarov, A.B.Taniyev, I.I.Ayubov (Moliya va soliqlar) darslik Samarqand 2022y.
7. <https://soliq.uz/page/davlat-soliq-inspeksiyalari>